

Araştırma Makalesi

19.Yüzyılda Osmanlı ve Japon İmparatorluğu'nun Modernleşme Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

A Comparative Analysis of The Modernization Policies of The Ottoman and Japanese Empires in The 19th Century

Enes DEDE¹

Öz

“Modern” tanımı Batı uygarlığı tarafından üretilmiş ve kavram olarak Batı merkezli bir kavram olarak süreç içerisinde Batının kimliğinin tanımlanmasında kullanılır duruma gelmiştir. Modernleşme kavramının tanımlanmasını ise siyasal elitlerinin ülkelerinde gerçekleşmesine çabaladıkları değişiklikler için izledikleri politikalar şeklinde yapabilmekteyiz. Modernite genellikle Batı / Avrupa tarihinin bir parçası ve kronolojik süreçte karşılaşılan bir evre olarak kabul edilse de, Batılı olmayan deneyimlerin modernleşme konusunda çabaları da önemli bir tartışma konusudur. Batı dışında gerçekleşmesi sebebiyle istisnai olarak niteleyebileceğimiz Japon ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmelerine odaklanan çalışmada iki imparatorlukta modernleşme düşüncesinin oluşum serüveni, imparatorlukların modernleşme sürecinde uygulamış oldukları politikaların birbirlerine benzer ve farklı yönlerin ne olduğu ile iki modernleşme örneğinin başarılı veya başarısız yönleri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek yorumlanacaktır. Özellikle iki devletin iç dinamikleri modernleşme sürecini yakından etkilemiştir. Örneğin Osmanlı'nın çok etnikli yapısı milliyetçilik akımının etkisiyle modernleşme sürecinde bazı sorunlara neden olmuş, Japonya'nın tek etnikli yapısı modernleşme sürecine olumlu yansımıştır. Diğer yandan Japonya'nın sanayileşmeyle birlikte ekonomik kalkınmasını sağlaması modernleşmenin daha kolay bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Japonya, Modernleşme, Meiji, Osmanlı İmparatorluğu, Anayasallaşma, Sanayileşme.

Jel Kodları: Z00.

Abstract

“Modern” as a concept produced by Western civilization and with a West-oriented feature has turned into the West's identity in time. Modernization can be defined as the policy for the transformation of the country that is followed by political elites. Although modernity can be defined as a part of Western / European history and a specific era in the chronology, modernization experiences of non-Western cases are also interesting topics. Whilst this study focuses on experiences of Japan and the Ottoman Empire which stand in an exceptional situation due to their non-Western modernization in related literature, it compares and analyses the progress of the idea of modernization, similarities, and differences of the policies and success and failure of the cases. Specifically, the domestic structure of both countries affected the modernization process directly. For instance, the multi-ethnic structure of the Ottoman Empire experienced substantial obstacles due to the rising nationalisms which Japan did not face off. Moreover, the level of economical development contributed to an easier process in Japan.

Keywords: Japan, Modernization, Meiji, Ottoman Empire, Constitutionalization, Industrialization.

Jel Codes: Z00.

¹ Y.Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Tarih Bölümü

Giriş

Batı'da Rönesans ile başlayan ve Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan süreç 19. yüzyıla gelindiğinde Doğu ile Batı arasındaki güç dengesinin Batı lehine kesinleştiğini göstermekteydi. Japonya Tokugawa Döneminden (1603-1807) başlayarak 1853 yılında Amerikalı Amiral Perry'nin ülkeye gelmesine kadar dış dünyaya kendini kapatmıştı. Perry ticaret antlaşması yapmak amacıyla Japonya'yı ziyaret etmiş ve ziyaretle birlikte Japonya Amerika dahil birçok ülke ile ikili ticaret antlaşmaları yapmış, imzalanan anlaşmalarla birlikte ülke Batılı güçlerin yarı sömürgesi haline dönüşmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu ise II. Viyana Savaşı'nın ardından kaybettiği savaşlarla gerileme dönemine girmiştir. 19.yüzyıla gelindiğinde Doğunun bu iki aktörü Batının kendilerine yönelik amaçlarını durdurmak ve yeniden Batı'ya karşı üstün duruma gelebilmek amacıyla modernleşme çalışmalarına girişmişlerdir. Modernleşme çalışmaları Japonya'da İmparator Meiji döneminde Osmanlı'da ise Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır.

Japon modernleşmesi hakkında zengin bir literatürün varlığından bahsedilebilir. Bu kapsamda Japon modernleşmesinin başarılı olarak ifade edilmesinin nedenleri, başarının etkenleri ve Japon modernleşmesinin kendine has özellikleri üzerinde durulmuş, Japon modernleşmesinin dinamikleri ele alınmıştır (bkz: Esenbel, 2012). Japonya'da gerçekleşen ekonomik kalkınmanın tarihsel gelişimi ile birlikte Japonya'nın bilgi toplumuna dönüşmesini ele alan çalışmalar da mevcuttur (bkz: Kınal, 2016). Ayrıca 19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Japonya'da uygulanan iktisat politikalarının benzer yönlerine odaklanan çalışmalara da dikkat çekilebilir (bkz: Kabaş, 2017). Bu çalışmada ise Batı-dışında gerçekleştirilen iki farklı modernleşme çabaları çok boyutlu bir yaklaşımla karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele alınacaktır. Karşılaştırmalı analiz yönteminden yola çıkarak makalede Batı'nın sömürgesine dönüşme tehdidi ile karşı karşıya kalan Batı-dışı iki imparatorluğun modernleşme düşüncesi üzerine fikirleri ile modernleşme çalışmalarının birbirine benzeyen ve ayrılan yönleri üzerinde durularak girişimlerinin ne ölçüde başarılı veya başarısız oldukları sorusuna cevap bulunmaya çalışılacaktır. Çalışmanın sonunda modernleşmenin tek bir alandaki etkileri yerine durum analizi yapılarak genel bir perspektifle analitik yorumlama yapılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde imparatorlukların modernleşme çabalarının öncesindeki durum anlatılarak genel bir perspektif sunulacaktır. Ardından imparatorluklar için tarihsel açıdan yeni bir olgu olan yazılı anayasa çalışmaları anlatılarak anayasallaşmanın toplum ile imparatorluklar arasındaki ilişkide nasıl değişimlere yol açtığı ortaya konacaktır. Daha sonra imparatorlukların sanayi alanındaki çalışmaları incelenerek bu alana verdikleri önem dönüşüm sürecinde karşılaştıkları engeller ve bunların karşısında ürettikleri politikaların benzer ve farklı yönleri vurgulanacaktır. Sanayi analizinin ardından Japon İmparatorluğu için "Zengin Devlet, Güçlü Ordu" sloganı ile vurgulanan, Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında modernleşme çalışmalarının çıkış noktası olarak görülen askeri alanda modernleşme süreçleri ortaya konularak bu dönüşümlerin imparatorlukların coğrafyalarındaki uluslararası siyasete etkileri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra eğitim alanındaki modernleşme analiz edilerek iki imparatorluğun eğitime bakış açılarının benzer ve farklı yönleri ile toplum yapılarının eğitim politikalarındaki etkileri ele alınacaktır. Son bölümde ise iki imparatorluğun toplum yapıları çerçevesinde yerel yönetimlerde nasıl değişimlere gittikleri anlatılarak imparatorlukların yerel yönetimlerdeki değişim sürecinde toplumsal yapılarının sürece olan etkileri incelenerek merkezileşmede ne ölçüde başarılı oldukları ortaya konacaktır.

Modernleşmeye Giden Yol

İki ülkenin modernleşme çabalarının ortak noktası Batıya dönük bakışlarıdır. Her iki ülkede de Batı'nın kendi güvenliklerine karşı bir tehdit oluşturduğu düşüncesi hâkimdi. Osmanlı İmparatorluğu 18.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Orta Avrupa'da sahip olduğu hâkim gücü kaybetmiş, coğrafi olarak doğuya çekilmeye başlamıştı. Japonya Batı kültürünü 1543 yılında

Portekizliler ile gelmesiyle başlayan İspanyollar ile devam eden ticaret ilişkileri ile öğrenmişti (Akkemik, 2019:43). 17. Yüzyıla gelindiğinde ülkedeki Batılı misyoner faaliyetlerinin etkisi ile Bakufu² ülkede misyonerliği ve Portekizlilerin ülkeye giriş-çıkış yapmalarını yasaklamıştır. 17.yüzyılın ortalarından itibaren Japonya ülkeyi dışa kapama kararı almış, sadece Hollandalılar Dejjan Limanı üzerinden ticaret yapma imkânı bulmuştur (Akkemik, 2019:61-63).

Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyılın başından itibaren girmiş olduğu savaşlarda ağır kayıplar yaşamış ve yaşadığı kayıpların etkisiyle başta askeri alan olmak üzere modernleşme çabasına girişmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Devri döneminde modernleşme çabaları içinde bulunulmuş ancak bunlar, kısa zaman içerisinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Japon İmparatorluğu'nda modernleşme düşüncesinin fikri Çin ile Batılı ülkeler arasında yaşanan Afyon Savaşları'na³ kadar uzanmaktadır. Japon İmparatorluğu Afyon Savaşları'na kadar olan süreçte içe kapanmasının etkisi ile Avrupa ile ilişkisini kısıtlı tutmuştur. Sadece Hollandalılar ile ticari ilişkiler bu süreçte devam etmiştir. Afyon Savaşları'nın Batılı ülkeler tarafından kazanılması ile birlikte Japon İmparatorluğu'nda Batı tehdit unsuru olarak görülmeye başlandı (Akkemik, 2019:83) Japon İmparatorluğu'nda modernleşmenin çıkış noktası 1853 yılında Japonya'ya gelen Amerika ile başlayan ve diğer Batılı ülkelerle de imzalanan Eşitsizlik Antlaşmalarından⁴ kurtulma çabasıydı.

Osmanlı İmparatorluğu II.Mahmud döneminde uzun bir süre askeri güç olarak hizmet veren ancak askeri alanda yapılacak olan reformlara karşı çıkan Yeniçeri Ocağı'nı topa tutarak lağvetmiştir (Mardin, 1991:13). Bu durum Osmanlı yöneticilerinin modernleşme çabalarına askeri alanda başladığını göstermektedir. İmparatorluğun bu doğrultuda üzerinde durduğu diğer önemli konu Fransız İhtilali'nin yarattığı etki ile Osmanlı içerisinde yaşayan etnik unsurları bir arada tutma çabası ile ülkede merkezîyetçi yapı kurma hedefiydi.

Görüldüğü gibi iki imparatorluk da Batılı ülkelere karşı duymuş oldukları korku ve onların emperyal amaçlarına karşı ayakta durabilmek amacıyla modernleşme çabası içine girmişlerdir. Osmanlı'da bu çabaların en kapsamlısı Tanzimat, Japon İmparatorluğu'nda Meiji dönemlerinde görülmüştür.

İki İmparatorlukta Anayasacılık Hareketleri ve Modernleşme

Habermascı anlamıyla hukuksallaştırma ifadesi modern toplumlarda yazılı hukukun genişleyerek ağırlık kazandığını ifade eder. Toplumların içerisinde modernleşme ile birlikte değişimler meydana gelirken, yaşanan değişimler ile birlikte yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur (Yüksel, 2002:185). Bu bakımdan Japonya tarihinde Meiji döneminin önemli bir hukuksallaştırma sürecine karşılık geldiği söylenebilir. Sürecin başlangıcı Meiji döneminin başında Japonya dışına gönderilen Iwakura Heyeti'nin raporlarına uzanmaktadır. Iwakura Heyeti temelde Batılı ülkelerle olan ve Batılı ülkelere Japonya'da ticari ayrıcalıklar tanıyan eşitsizlik antlaşmalarını gözden geçirilmesi için görevlendirilmiş, bu görevinin dışında gittikleri ülkelerde birçok alan hakkında raporlar yazmıştır. Gözlemlerde buldukları alanlara ülkelerin anayasaları da dâhildir. İmparatorlukta 1888 yılında yazılı anayasa çalışmalarına başlanmış aynı yıl taslak tamamlanmış,1889 yılında anayasa kabul edilmiştir. Japon anayasanın içeriğine bakıldığında Alman Anayasası'nın etkileri görülmektedir (Sumikawa, 1999). Bunun temelde iki sebebi bulunmaktadır: Bunlardan ilki Almanya'dan yükseköğretimde ders vermesi amacıyla getirilen hukuk profesörlerinden eğitim gören gençlerin anayasanın hazırlanma sürecinde görev alması, ikinci olarak Iwakura Heyeti'nin raporlarında Prusya Anayasası'nın

² Japonya'da Tokugawa döneminde hükümeti oluşturan askeri örgütlenmedir.

³ Afyon Savaşı 1839-1842 yılları arasında İngiltere ve Çin arasında yaşanan savaştır. İngiltere tarafından kazanılan savaştan ardından Batılı ülkeler Çin'de ticari ayrıcalıklar kazanmaya başlamıştır.

⁴ Eşitsizlik Antlaşmaları 19. yüzyılda Japonya'nın batılı ülkelerle yapmış olduğu ticari antlaşmalara verilen isimdir. Bu antlaşmalar Japonya'da batılıların ciddi ticari ayrıcalıklara sahip olmasına imkan tanımıştır.

Japonya için uygun olduğunun belirtilmesidir. Anayasa metninde ulusal birlik ve imparatorluğun egemenliği gibi kavramlar yer almış (Akkemik, 2019:164), kabul edilen anayasanın imparator tarafından halka bahşedildiği vurgulanmıştır. Anayasaya göre İmparator yasama, yürütme ve yargı güçlerini kendi elinde tutmakta ve egemenliği ülkenin başı sıfatıyla kendi elinde toplamaktaydı. Parlametonun çıkarmış olduğu yasalar imparator tarafından neden gösterilmeksizin iptal edilebiliyordu ve imparator kendi adına ferman çıkarma yetkisine de sahipti. Anayasada parlamento iki kamaralı olarak belirlenmişti; ilk kamara oy verebilen erkekler tarafından seçilen vekillerden, ikinci kamara ise imparator tarafından belirlenen soylulardan oluşmaktaydı (Subay, 2017:31-32). Vatandaşlara bu anayasa içerisinde bazı temel haklar tanınıyordu ve bu şekilde imparatora ve onun modernleşme çabalarına halkın desteğinin artırılması amaçlanıyordu.⁵

Osmanlı Devleti'nde ise yazılı anayasa 1876'da kabul edilmiş olsa da, anayasaya giden süreç II.Mahmud dönemindeki Sened-i İttifak ile başlar. Ayanlar ile padişah arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik olsa da padişahın otoritesini yeniden sağlamayı amaçlayan metinde padişahın keyfi davranışlardan kaçınacağına yönelik maddeler bulunmaktaydı. Hem padişah hem de ayanların kendi haklarından vazgeçmemesinden dolayı imzalanamayan bu metin yine de anayasaya giden süreçte başlangıç olmuştur (Pamir, 2004:75-76). 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı ise imparatorluk içerisinde herkese can, mal ve ırz güvenliği sağlamak ve millet ayırmaksızın her erkeğe askerlik hizmetini zorunlu kılmaktaydı. Bunun dışında vergi konusunda iltizamın yerine daha adil bir vergi sistemine geçileceğine yönelik maddeler bulunmaktaydı (Kırlı, 2019:80-84). Ferman imparatorluğun içindeki değişik kesimler için farklı anlamlar taşımaktaydı. İmparatorluğun içindeki Müslüman unsurlar fermana olumsuz yaklaştılar. Onlara göre bu ferman imparatorluğun içindeki gayrimüslim unsurlara verilen bir ayrıcalıktı. Fermanın ilan edildiği dönemde imparatorlukta olan C.Hamlin durumla ilgili gözlemlerinde eski kafalı Müslüman halktan bazılarının gayrimüslimler ile aynı seviyede görülmeği istemediklerini ve fermana lanet okuduklarını ifade etmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir konu ise fermana karşı bazı unsurların halkı kışkırtmasıdır. Özellikle ulema ve ayan sınıfı, Müslüman halkın fermana karşı olumsuz görüş bildirmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır (İnalçık ve Seyitdanoğlu, 2006:109-110). 1856 yılında Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde olan İslahat Fermanı ilan edildi. Osmanlı vatandaşlığı kavramına vurgu yapan fermanın içeriğine Müslüman nüfusun tepkisi olumsuz şekilde olmuştur (Mardin, 1991:16).

İlan edilen bu iki ferman temelde Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçilik akımının etkisini azaltmaya yönelik atılmış adımlardır. Osmanlı Devleti'nde anayasa Japonya'dan on üç yıl önce, 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Dönemin etkili devlet adamı Mithat Paşa başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan anayasada padişah, mutlak egemen olarak anayasanın üstünde nitelendirilmekte ve yasaları veto etme, meclisi fesih etme, bakanları belirleme ve görevden alma, neden belirtmeksizin istediği şahsı sürgüne gönderme gibi ileride sorun yaratabilecek hakları bulunmaktadır.⁶ Meclis iki kamaradan oluşan bir yapıya sahipti. Meclis-i Mebusan halk tarafından seçilen 130 mebus tarafından oluşmaktaydı. Burada Müslüman mebuslar dışında gayrimüslim mebuslar da bulunmaktaydı. Meclis-i Ayan ise 26 mebus tarafından oluşmakta ve padişah tarafından seçilmekteydi. Vatandaşlara yönelik ise temel hak ve özgürlükler anayasa içerisinde bulunmaktaydı (Yamaç, 2014:59-60).

İki imparatorlukta yaşanan anayasallaşma Japonya'da yurt dışından alınan raporlar ve danışmanlar çerçevesinde deneyimlenirken, Osmanlı'da aşamalı olarak 1808-1876 yılları arasında gerçekleşmiştir. Anayasaları incelediğimizde Alman ekolünün etkileri görülmekte ve

⁵ Reformlar için gerekli kaynakların bulunması yönündeki çalışmalar sonucunda özellikle köylü sınıfından kaynaklı isyanlar meydana gelmiştir.

⁶ Anayasanın ilanından kısa bir süre sonra padişah II. Abdülhamid Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş, 93 Harbi'nin başlamasıyla da meclisi fesih etmiştir.

meclis yapıları egemenlik haklarının monarklara verilmiş olması konusunda birbirine benzemektedir. İki imparatorluğun anayasalarına bakıldığında toplumlarına temel hakların sağlanacağına belirtilmesi yolu ile toplumlarının devlete olan bağlılığının artırılması amaçlanmıştır.

Sanayi Alanında Modernleşme

Sanayileşme modernleşmenin önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Modernleşmenin çıkış noktası olan Batı'daki endüstriyel kalkınma modernleşmeye çalışan toplumlarda hızlı sanayileşmenin önemini fark edilmesine yol açmaktaydı. Japonya'ya bu açıdan bakıldığında Meiji öncesi dönemde Batılı ülkeler ile yapmış olduğu eşitsiz niteliklere sahip olan antlaşma çerçevesinde bu ülkelerin yarı-sömürgesi haline geldiği görülmektedir. Meiji döneminin başlamasıyla birlikte yöneticiler bu antlaşmaları iptal etmenin yolunu aramaya başlamakla beraber aynı zamanda kalkınmanın sağlanmasının, sanayi üretiminin artırılmasının yolunu bulmaya girişmişlerdir (Sakudo, 1989:41). Meiji yöneticileri sanayi alanındaki adımlarını Sanayi Bakanlığı aracılığı ile atmaktadır. Bir bakanlığın oluşturulup sanayi alanındaki adımların kurumsal bir örgütlenme ile atılması Meiji yöneticilerinin sanayileşmeye verdiği önemi göstermektedir. Kurulan bu bakanlık sanayi politikalarının yanısıra demiryolu yapımı, çelik, madencilik, iletişim ve tersane gibi alanlarda da sorumluluk üstlenmekteydi. Örnek vermek gerekirse 1872 yılında ülkedeki demiryolu uzunluğu 17 mil iken 1897 yılına gelindiğinde bu rakam 2.950 mile ulaşacaktı (Kuyucuklu, 2015:245). Meiji döneminin ilk yıllarında sanayileşme devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Özellikle Japonya'nın yurt dışından ithal ettiği tekstil ve giyim alanında ikame yapılması amacıyla ipek-pamuk sanayisi üzerine fabrikalar açılmıştır.

1880'li yıllardan itibaren devlet eliyle açılan bu fabrikalar küçük bedeller karşılığında özel sektöre devredilmeye başlanmıştır. Meiji hükümeti ile iyi ilişkiler içerisinde olan aile şirketleri bu ilişkiler sayesinde kurulan fabrikaları devir aldılar ve sanayide güçlü üreticiler haline gelmeye başladılar. Sanayi alanında başlayan bu faaliyetler devam eden süreçte diğer alanlara da yansıdı ve bu şirketler birleşerek holdingler haline dönüştü. Bu birleşme hareketleri Japonya'da ekonomik grup veya hizip anlamına gelen *Zaibatsu* sözcüğüyle ifade edilmiştir (Akkemik, 2019:278). *Zaibatsu* kelimesi Japoncada ekonomik grup veya hizip anlamına gelmektedir. Bu tür ekonomik yapılanmalar Edo döneminde ortaya çıksalar da Meiji döneminden itibaren ekonomide güçlü bir şekilde görülmüştür. *Zaibatsu* tarzı yapılanmaya bakıldığında bir aile tarafından yönetilen merkez şirketin yanında çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren yan şirketler bulunmaktadır.

Japonya'nın sanayi atılımının başarılı olmasının arkasında çeşitli faktörler mevcuttur. Bunlardan biri Meiji döneminin hemen başında Japonya dışına gönderilen Iwakura Heyetinin vermiş olduğu rapordur. Yurt dışına antlaşmaları gözden geçirmek amacıyla gönderilen bu heyet gittikleri ülkelerdeki birçok alanda yapılmakta olan çalışmalarını gözlemlemiştir. Meiji yöneticileri de bu raporlar doğrultusunda sanayileşme faaliyetlerini sürdürmüştür. Diğer bir unsur ise yurt dışından getirilen yabancı uzman ve teknoloji transferidir. Getirilen uzmanlar özellikle demiryolu yapımlarında, teknolojiler ise fabrikaların modernleştirilmesinde kullanılmıştır. Eklenebilecek son faktör ise sanayi sektörü ile eğitim politikalarının birbiri ile uyumlu halde ilerlemesidir. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde yurt dışına eğitime gönderilen gençler zaman içerisinde sanayi alanında çalışmalara başlamıştır.

Osmanlı Devleti'ne bakıldığında dönemin ana metni olan Tanzimat Fermanı'nda sanayileşme konusunun ele alınmadığı görülür. Buna rağmen Osmanlı yöneticileri sanayileşmenin önemini farkındaydılar. 1840 ile 1860 yıllarını kapsayan süreçte sanayileşme çabaları özel sektörün varlığının kısıtlı olması sebebiyle devlet eliyle gerçekleştirilmiştir (Önsoy, 1984:6). Bu dönemde devlet İstanbul ve çevresinde sanayi parkı olarak nitelendirilebileceğimiz alanlar oluşturmuştur. Buradan devlet eliyle üretim yapılması amaçlanmış ve bu maksatla yurtdışından

donanım ve uzmanlar getirilmiştir. Proje devlet tarafından çok önemsense de dış borçların fazlalığından dolayı zaman içerisinde gerekli kaynaklardan mahrum kalmıştır.

1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı devlet yöneticileri sanayi alanındaki politikalarını özel sektöre yönelik olarak geliştirmişlerdir. İlk olarak 1863 yılında ülkedeki ürünleri yabancılara göstermek, üreticilerin sorunlarını belirlemek ve başarılı olan üreticilere ödül vermek amacıyla ilk defa uluslararası bir sergi açılmıştır. Ertesi yıl küçük durumda olan Osmanlı sanayicilerini birleştirerek büyük şirketler haline dönüşmesini amaçlayan Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Ancak komisyon dönemin içindeki mevcut ekonomik ve siyasi istikrarsızlık sebebi ile sadece dokuz yıl süre ile görev yapabilmiş ve amaçlanan hedeflere ulaşamamış, görevde bulunduğu sürede sadece altı esnaf grubu şirkete dönüşebilmiştir (Erdem, 2016:27). Bu iki çalışmanın dışında sanayi sektörüne eleman yetiştirmek amacıyla Sanayi Mektepleri açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabaları Japonya ile kıyaslandığında başarısız olarak nitelendirilebilir. Bakıldığında ortaya atılan fikirlerin doğru olduğu ancak dönemin siyasi ve ekonomik şartlarının bu amaçlara ulaşmayı imkânsız hale getirdiği anlaşılmaktadır. İlk olarak Batılı ülkelere verilen kapitülasyonlar yerli üreticinin rekabet gücünü Batılı üreticilere karşı zayıflatmıştır. Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun çalışmalarının dokuz yıl sürmesi ve bu süreçte sadece altı esnaf grubunu şirketleştirebilmesi Japonya'daki holdingleşme örneğinin Osmanlı'da uygulanamadığını göstermektedir. Değnilmesi gereken bir nokta da sanayide çalışacak işçi konusunda vilayetlerdeki nüfus yoğunluğunun imalat dengesini sağlayacak nitelikte olmamasıdır. Son olarak sanayi sektöründeki kalifiyeli eleman sayısının Sanayi Mektepleri'nin açılmasına rağmen sınırlı kalması Osmanlı'da istenilen başarının elde edilememesinin nedenlerindedir.

Eğitim Alanında Modernleşme

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecini ifade eden Modernleşme Kuramı'nda okuma oranlarının artırılması modernleşmenin toplumsal boyutu içerisinde yer alır. Modernleşme süreci içinde olan toplumlar okuma yazma oranlarını arttırmayı ve toplumu eğitmeyi önemli bir hedef olarak belirlerler. Bu noktadan hareketle iki imparatorlukta yöneticiler eğitimin geliştirilmesini ve okuma yazma oranlarının artırılmasını önemli bir hedef olarak görmüşlerdir. Japonya'da Meiji döneminde uygulanan eğitim politikaları 1872 yılında kurulan Eğitim Bakanlığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl *Gakusei* olarak ifade edilen yeni eğitim reformu ilan edilmiştir. Fransız etkisinin görüldüğü bu reformda eğitim ilk, orta ve yükseköğretim olmak üzere üç aşamaya ayrılmıştır. Daha önceleri eğitim sadece soylulara ve erkeklere mahsus iken Meiji dönemi ile birlikte eğitim hakkı tüm vatandaşlara tanınmıştır (Sumikawa, 1999). 1880'lerde Japonya, eğitim alanında Prusya'da uygulanan sistemini benimsemeye yönelmiştir. Eğitim yolu ile ulus yaratma amacı bu sistemde ana unsurdur. 1890'larda ise bizzat İmparator tarafından eğitime yönelik bildiri yayımlanmıştır. Bildiriye bakıldığında Konfüçyüs düşüncesinin ağırlığının olduğu görülmektedir. Meiji hükümeti bu reformla çağa uygun şekilde Batı ülkelerindeki teknik bilgileri ve sanat anlayışını bilen kişileri yetiştirmeyi hedeflemekteydi. İmparatora bağlılığı da okullarda geleneksel değerleri ve devlet için eğitim anlayışını içeren metinleri okutarak gerçekleştirmekteydi (Esenbel, 2012:175). Yapılan eğitim reformlarının sonucunda 1915 yılına gelindiğinde ilkokul çağındaki çocukların neredeyse tamamı okullarda eğitim görmeye başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu incelediğimizde Batılı tarzda okulların açılışını 18.yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar uzandığını görürüz. 18.yüzyıl'da girmiş olduğu savaşımlardan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti ilk olarak Batılı tarzda askeri eğitim kurumları açmıştır. Genel anlamda bir eğitim reformunun yaşanması ise Tanzimat ile başlar. Bunun nedeni Tanzimat öncesi dönemde III.Selim ve II.Mahmud'un toplumsal alanda eğitim veren ulema sınıfının tepkisini çekmek istememelerinin yarattığı sınırlılıklardır. Tanzimat döneminin yöneticileri ise eğitimi

modernleştirerek bilgili bir toplum ve devlet için eğitimli kadrolar oluşturmayı hedeflemektedir (Cemaloğlu, 2005:156). Bu dönem içerisinde eğitim alanında ilk düzenleme Tanzimat Fermanı'nın içinde görülmektedir. Ferman ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde hangi milletten olursa olsun herkese eğitim hakkı vaat edilmiştir. Devam eden süreçte askeri okulların dışında sıbyan mektepleri, rüştiyeler, idadiler açılmaya başlanmıştır. Ferman ile 1869 Eğitim Nizamnamesi'ne kadar olan süreçte eğitim reformları sistemsiz bir şekilde gerçekleşir. Askeri okullar, meslek okulları ve sivil okullar bir plan dâhilinde açılmamış, farklı merkezlere bağlı olarak eğitim ve öğretim vermişlerdir. Bu üç tip devlet okulunun dışında azınlık ve yabancı okulları ile medreseler de imparatorluk dâhilinde faaliyet içindedir (Sakaoğlu, 1991:77). 1869'da Maarif Nizamnamesi ile birlikte eğitimde kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Nizamname beş bölümden oluşmakta ve ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin tüm kademeleri yapılacak eğitim özelliklerinden, kız ve erkeklerin nasıl öğretim göreceğine, eğitimciler ve hizmetlilerin ücretlerine kadar eğitim alanındaki tüm konularda hükümler içermektedir (Çayır ve Türk, 2017:64).

Nizamname imparatorlukta eğitim sorununa kalıcı bir çözüm bulmak için yeterli olmasa da içeriğinde devlet okullarında aşamalandırma yapılmasına, öğrenimle ilgili yöntemlerin düzene sokulmasına, öğretmenler için kıstasların belirlenmesine, eğitimi tüm vilayetlere yaymak isteğine ve eğitim için bütçe planlaması yapılmasına yer veriş ile eğitime yönelik modernleşmenin sistematik bir biçimde gerçekleştirilmek istendiğinin kanıtı sayılabilir (Sakaoğlu, 1991:94).

Nizamnamenin bir diğer önemli vasfı da ulema sınıfının eğitim verdiği medreselerle ilgili hükümlerinin bulunmamasıdır. Bu durum Tanzimat yöneticilerinin eğitimi laik bir şekilde devam ettirmek istemesinin bir göstergesi sayılabilir. Ayrıca devlet imparatorluk içerisindeki gayrimüslim nüfusun eğitimlerini aldıkları azınlık ve yabancı okullarını denetim altına almaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Uygun, 2003:111).

İki ülkeye bakıldığında kendi toplumlarının eğitim seviyelerini yükseltmeye yönelik politikaların izlendiği anlaşılmaktadır. Japon eğitim politikaları çerçevesinde eğitim gören gençler özellikle sanayinin gelişmesinde katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde ise bu dönemle birlikte Batılı tarzda eğitim veren kurumların oluşturulması imparatorlukta ulus-devlete dönüşümü sağlayan gençlerin yetiştirilmesinin temelini oluşturmuştur.

Askeri Alanda Modernleşme

Meiji dönemi öncesinde ordunun en etkili gücü klasik kılıç kullanan samuraylardır. İmparatorluğun Ortaçağ Avrupası gibi feodal yapısı samuray sınıfının birçok bölgede egemen yönetici konumuna gelmesine sebep oluyordu (Kadioğlu, 2018:88). Bakufu döneminden itibaren ordunun modernleşmesi düşüncesi gelişmiş, Meiji döneminde de bu konuda girişimler yapılmaya başlanmıştır. Meiji döneminin ilk on yılı içerisinde samurayların toplum içindeki statüleri ve sahip oldukları gelirler elinden alınmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında samuraylar arasında başlayan huzursuzluklara karşı Japon hükümeti samurayları ticaret imalat ve tarım gibi alanlarda çalışmaya teşvik etmiştir. Ayrıca bazı eski samuraylar bürokrasi içerisinde görev almaya başlamıştır. Bu teşviklere karşılık huzursuzları devam eden bazı samuray grupları Hagi ve Satsuma İsyanları'nı başlatmıştır (Hunter, 2002:364-365). Meiji dönemi Japon askerlik sisteminde Fransız askerlik sistemi örnek alınarak belli bir asker sınıfının varlığından ziyade tüm vatandaşların katılımının sağlandığı sisteme geçiş sağlanmıştır. Bu sistem uyarınca 20 yaş üstündeki erkekler üç yıllığına askere alınmaktadır. İlk modern ordu da 11.600 subay ve askerden oluşmuştur (Eisei, 2000:99). Bu ordunun içerisinde genellikle yoksul köylü ailelerin çocukları bulunmaktadır. Yeni askerlik sisteminin işgücünde kullanılan çocukların zorunlu olarak askere alması karşısında ise karşı köylü isyanları patlak vermiştir (Akkemik, 2019:146). Öte yandan oluşturulan modernize kara ordusunun yanında Japonya'da donanma yaratımına da önem verilmiştir. Tokugawa döneminden kalma imalathanelerden

yararlanılarak Japonya'nın kendi modern donanmasını üretebileceği bir ortam yaratılmıştır. Modern kara ve deniz kuvvetlerinin oluşturulmasıyla birlikte Japonya 1894-1895'te Çin'e ve 1904-1905'te Rusya'ya karşı giriştiği savaşıardan galip gelmiş, Uzakdoğu'da önemli askeri güçlerden birine dönüşmüştür. İstatistiksel olarak Japonya iki savaşın yaşandığı on yıllık periyotta kara ve deniz kuvvetlerinin kapasitesini iki katına çıkarmış ve 150 bin kişilik kara ordusuna ve Uzakdoğu'nun en büyük donanmasına sahip olmuştur (Hunter, 2002:366-367).

Osmanlı Devleti'nde askeri alandaki dönüşüm Tanzimat dönemi öncesinde başlamaktadır. III.Selim orduyu almış oldukları yenilgilerin ardından modernize etmek istemiş ancak yeniçerilerin muhalefeti ile yaşanan isyan sonucunda tahttan inmek zorunda kalmıştır. III.Selim'den sonra tahta çıkan II.Mahmud daha önceki deneyimleri gözlemleyerek Yeniçerileri tamamen ortadan kaldırmış ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında Fransız sistemi örneğinde bir ordu teşkil edilmiştir. Tanzimat Fermanı içerisinde askerlikle ilgili Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadan zorunlu askerlik sistemi getirilmiştir. Devam eden süreçte bu durumun ordu içerisinde bölünmelere sebep olacağı düşüncesi ile gayrimüslimlere getirilen bir vergi ile askerden muaf olmak fırsatı sunulmuştur. Ayrıca İstanbul ahalisi ve bazı göçebe gruplar da askerlikten muaf konumunda olmuşlardır (Zürcher, 2015:93). İmparatorluk içerisinde yeni askerlik sistemine yoğun direnişler yaşanmış ordu planlandığı gibi Osmanlı kimliği üzerinden tüm etnik unsurlardan değil Anadolu'daki Türklerden meydana gelmiştir (Kırlı, 2019:81). Bu dönem içerisinde Osmanlı ordusu Ruslar ile Kırım Savaşı'nda karşılaşmış ve savaşta zaferle çıkmıştır. Fakat bu zaferin kazanılmasında asıl belirleyici, Fransız ve İngiliz kuvvetlerin Osmanlı ordusunun yanında yer alması olmuştur.

İki devlet de geri kalmış askeri sınıflarını lağvederek yeni bir ordu sistemine geçmiş, bu süreç Japonya'da samuray gruplarının bazılarının yeni sistemde görev almasıyla daha yumuşak, Osmanlı'da ise yeniçeri sınıfının tamamının ortadan kalkmasıyla kanlı şekilde gerçekleşmiştir. Yeni askeri sistemleri Fransız sistemi örnek alınarak yapılmış ve her ikisinde de bazı muafiyetler öngörülmüştür. Amaçlananın aksine iki ülke de asker alımında eşitlik ilkesini uygulayamamış, Japonya'da ordunun çekirdeğini köylü ailelerin çocukları Osmanlı'da ise Anadolu'daki Türk unsurlar oluşmuştur.

İki ülkenin askeri yönden yapılan modernleşme çabaları süreç içerisinde farklı sonuçlar vermiştir. Japonya'da yapılan modernleşme sonucunda Japonya askeri açıdan 1904-1905 Japon-Rus Savaşı kazanacak güce ulaşarak bölgesinin önemli bir gücü haline dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığına ise askeri alanda modernleşme süreci -İngiltere ve Fransa destekli Kırım Savaşı dahil edilmez ise- 93 Harbi ve Yunan İsyanı gibi askeri güç gerektiren durumlarda başarısızlığı önleyememiştir.

Yerel Yönetimler Alanında Yapılan Değişimler

Meiji dönemi yöneticileri göreve başladıkları dönemden itibaren ulusal otoriteyi güçlendirip, merkezileşmeyi sağlamayı amaçlamışlardır. Bakufu'nun tamamen yıkılmasına rağmen birçok bölgede *daimyolar* (yerel lordlar) egemenliklerini sürdürmekteydi. Böyle bir ortamda yöneticiler diplomasi aracılığıyla daimyolardan egemenlik haklarını imparatora devretmelerini istedi. Diplomasinin sonunda Bakufu yönetiminin devrilmesinde etkili olan dört büyük *daimyo* hanı gönüllü olarak egemenliklerini imparatora devretti, bunun karşılığında ise bölgelerindeki vergi gelirlerinin % 10'u daimyo hanının alması ile birlikte bu hanlar imparatorluğun bölgedeki valisi konumuna geldi. Ayrıca bu hanlar mevcut durumda otoriteye ve askeri güce sahip konumdaydılar ve sahip oldukları güç imparatorluğu tehdit edecek seviyeye ulaşmaktaydı (Akkemik, 2019:140). Böyle bir ortamda merkezi hükümet yerel yönetimlere yönelik reform girişimine başladı. İmparatorluk ülkeyi *ken* adı verilen 72 vilayete ve *fu* adı verilen üç şehir bölgesine ayırdı. Yerel yönetimlerdeki daimyolar da mali sıkışıklık ve büyük oranlardan borçlanmış olmaları nedeniyle merkezi imparatorluğun valisi olmayı kabul ettiler (Subay, 2017:27).

Osmanlı Devleti'nde II.Mahmud dönemiyle başlayan Tanzimat döneminde de devam eden özellikle yerel valilerin (Mehmed Ali Paşa, Tatablalı Ali Paşa) merkezi tehdit etmesi devam eden süreçte imparatorluğu bir merkezileşme çabasına itmiştir. II.Mahmud döneminde Senedi İttifak ile merkez ile yerel beyler arasında bir düzenleme yapılması amaçlanmıştır. Tanzimat Fermanı'nda ise yerel ile ilgili vergiler konusunda düzenlemelere gitmiştir. Ferman çerçevesinde iltizamın yerine daha adil bir vergi sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak vergilerin toplanması için görevlendirilen muhassılların masraflarından dolayı fermanın üç yıl sonra iltizam sistemine geri dönmüştür. Muhasıllıkların başarısızlığının ardından yerelde yeni bir idari birim olarak kazalar oluşturulmuştur. Kazanın başında yerel halkın seçtiği Kaza müdürü olarak adlandırılan kişiler bulunuyor ve merkez kazalara kaymakamlar atanmaktaydı (Erdoğan, 2014:10).

Devam eden süreçte 1849, 1852, 1858 yıllarında yerel yönetimler ile ilgi çeşitli talimatnameler yayınlanmıştır. Bu alandaki ilgili çalışmalardan biri de 1864 tarihli Tuna Nizamnamesi'dir. Tuna Nizamnamesi vilayet sisteminin pilot olarak Tuna bölgesinde uygulanmasını öngörmüş; bu projenin başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından 1871 yılında Tuna Nizamnamesinin eksik noktaları tamamlanarak Vilayet Nizamnamesi düzenlenmiştir. Nizamnameye göre yerel idare vilayet-liva-kaza-nahiye-köy olmak üzere beş birime bölünmüştür. Dikey hiyerarşi ile her birinin başındaki isim bir üstündekine sorumlu tutularak merkezileşme sağlanmaya çalışılmıştır (Kartal, 2013:15).

Ayrıca öngörülen idari yapılanma ile birlikte her idari birimde meclisler oluşturulmuştur. Bu meclislerde Müslüman ve gayrimüslim nüfus bir arada temsil edilmiş, bu yolla yerel sorunlara dair çözüm arayışında toplumun geniş kesimlerinin fikrinin alınması amaçlanmıştır. Ancak uygulamada meclisler sadece danışma meclisi fonksiyonuna sahip olmuştur. Yine de I. Meşrutiyet ile birlikte açılacak olan Meclis-i Mebusan'ın temelini oluşturacaklardır.

Her iki ülkeye bakıldığında yerel otoritelerin egemenliklerinin sınırlandırılması, merkezin otoritesinin ise pekiştirilmesi amacı göze batmaktadır. Bu doğrultuda Japonya merkezileşmeyi başarırken Osmanlı Devleti Tanzimat sürecinde Lübnan ve Mısır Sorunu gibi yerel sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmıştır.

Sonuç

Bu çalışma Osmanlı ve Japon İmparatorluklarının Batı tehdidine karşı durabilmek amacıyla yaptıkları modernleşme çabalarının benzer ve farklı yönlerinin tespitini amaçlamıştır. Bu bağlamda çalışmada iki imparatorluğun modernleşme doğrultusundaki uygulamaları, toplumsal yapılarının uygulamalara etkisi ve uygulamaların karşılaştırmalı olarak analizi aracılığıyla başarı ve başarısızlıkları nedenleri üzerinde durulmuştur.

Her iki ülke de askeri alandaki modernleşmenin önemini farkında olmuştur. Japon İmparatorluğu'nun temel sloganında ordunun modernleşmesinin önemi vurgulamakta, Osmanlı İmparatorluğu da içinde bulunduğu durumun temel sebebini askeri alandaki geri kalmışlığa bağlamaktaydı. İki imparatorluk askeri anlamda teknik hem de ordunun içyapısına yönelik değişimlere gitmiştir. Japonya modern ve kara ve deniz kuvvetleri kurarken, Osmanlı İmparatorluğu askeri alandaki modernleşme çalışmalarında yabancı uzmanlardan yararlanmıştır. Japonya askeri modernleşmesini tamamlamadan diğer ülkelerle savaflara girmekten kaçınırken Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir durum yaşanmamıştır. İdari açıdan bakıldığında her iki ulus temelde merkezileşmeye yönelik adımlar atmışlardır. Bu noktada Japonya'da görülen merkezleşmenin Osmanlı'ya göre daha başarılı olduğu söylenebilir. Japonya Tokugawa döneminde kalma daimyoları vali olarak görevlendirmeyi başarırken Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında Mehmet Ali Paşa örneğinde görüldüğü gibi yerel yönetimlerine karşı merkezleşme mücadelesinde başarısızlıklar yaşamıştır. İki ülkenin temel farklılığının görüldüğü alan ise sanayileşmedir. Japonya sanayileşme atılımını başarı bir şekilde uygulamış ve dünyanın en önemli sanayi ülkelerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı

İmparatorluğu da sanayileşme planlamaları yapmasına rağmen yapmış olduğu ikili antlaşmaların da etkisi ile uygulamada istediği sonuçlara ulaşamamış ve Batılı ülkelerin yarı sömürge haline dönüşmüştür. İki ülkenin eğitim alanındaki modernleşmeleri de Batılı tarzda eğitimi örnek almış ancak iki ülkede de geleneksel eğitim kurumları varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Eğitimdeki gelişmeler sonucunda Japon toplumunda özgürlükçü düşüncelerin yer almaya başladığı gözlemlenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı eğitim ile medrese eğitimi arasında bir çatışma ortaya çıkmıştır.

İki ülke de girişilen modernleşme çabalarında ülkelerin kendi iç dinamiklerinin etkisi gözlenmiş ve dolayısıyla sonuçların farklılaşmasında bunların etkisi gündeme gelmiştir. Japonya'nın tek uluslu yapısı ve ulusun imparatora olan bağlılığı modernleşmede kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldaki milliyetçilik akımları Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde ayrılıkçı hareketlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Gerçekleşen ayrılıkçı hareketler modernleşme üzerinde birer engel haline dönüşmüştür. İkinci olarak iki imparatorluğun incelenen dönemlerinde Japonya İmparatorluğu ekonomik açıdan kalkınmanın sağlanması modernleşmesinin başarıya ulaşmasında önemli bir faktör olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sanayileşmesini tamamlayamamasının etkisiyle ekonomik kalkınma noktasında Japonya'nın gerisinde kalmıştır. Son olarak Japon İmparatorluğu 1904-1905 Japon-Rus Savaşı'na kadar başka uluslarla siyasi kriz veya savaş içerisinde olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında ise hem Mehmet Ali Paşa gibi iç sorunlarla hem de Kırım Savaşı örneğinde olduğu gibi dış sorunlarla mücadele etmek zorunda kalınmış, bu da modernleşme için gerekli adımları atılmasında güçlükler yaratmıştır.

Kaynakça

- Akkemik, A. (2019). *Japonya'nın İktisadi ve Sosyal Tarihi Cilt 1:Savaş Öncesi Dönem (~ - 1945)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemaloğlu, N. (2005). Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 153-165.
- Çayır, M ve Türk, İ.C., (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya ve Sosyal Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11),62-75.
- Eisei, K. (2000). Nation-State, Empire and the Army. *Senri Ethnological Studies*, 51,95-109.
- Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 17-44.
- Erdoğan, T. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Eyalet'ten Vilayet'e Geçiş 1864-1871 Vilayet Nizamnameleri*. Doktora Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Esenbel, S. (2012). *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Hunter, J.E. (2002). *Modern Japonya'nın Doğuşu: 1853'ten Günümüze*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- İnalçık, H. Ve Seyitdanoğlu M. (2006). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kabaş, T. (2017). 19. yy. Osmanlı Ve Japon İktisat Düşüncesinin Karşılaştırılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 71-86.
- Kadıoğlu, A.M. (2018). *Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlı Japon Askeri Modernleşmesi*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Kartal, N. (2013). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Mülki İdare. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 4(1), 1-24.
- Kırlı, C. (2019). Tanzimat: Düzen ve Kaos. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 311, 80-84.

- Kıncal, A. (2016). Japon Kalkınması: Tarihsel Süreç Ve Politikalar. *DERİN Dokuz Eylül Üniversitesi Araştırma ve İnovasyon Dergisi*, 6, 76-86.
- Kuyucuklu, N. (2015). Japon Kalkınması Mucize Mi?. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 241-248.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876. *H.Ü Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 5-12.
- Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 61-82.
- Sakaoğlu N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakudo, Y. (1989). In Search of the Origins of the Modern Japanese Economy: History of the Civilization of Great Merchant Families and Zaibatsu. *Senri Ethnological Studies*, 26, 31-49.
- Sumikawa, S. (1999). *The Meiji Restoration: Roots of Modern Japan*. Work Paper. 1-18.
- Subay, S. (2017). *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Uygun, S. (2003). Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 36(1), 107-120.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 54-68.
- Yüksel, M. (2002). Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(1), 177-195.
- Zürcher, E.J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.